

KUR'AN'DA İHBÂT: SEMANTİK BİR ÇALIŞMA*

*Dr. Cásir Ebu Safyye** / trc. Hüseyin AKYÜZOĞLU****

İhbât ‘ ’ kelimesi Kur’an-ı Kerim’de masdar sığasıyla geçmez. Bu kelimenin manası sadece şu üç sığa ile kullanılır:

1. Cem’ müzekker salim, bu Allah’ın şu sözünde geçer: “...Şunu unutmayın ki hepinizin İlahı bir tek İlahtır. Öyleyse yalnız Ona teslim olun. Sen ey Resûlüm:() o *alçak gönüllü, samimi, ve iblah olanları* müjdele! Onlar ki: yanlarında Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperir. Başlarına gelen dertlere sabrederler. Namazlarını hakkıyla ifa eder, Allah’ın kendilerine nasip ettiği nimetlerden Onun rızasında harcayıp dururlar.” (Hac, 22/34-35).

2. Kur’an-ı Kerim’deki:“İman edip makbul ve güzel işler yapanlar ve () Mevlalarına *gönülden bağlanıp itaat edenler* cennetlidir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.” (Hûd, 11/23) ayetinde çoğula delalet eden mazi fiil sığasında kullanılmıştır.

3. Şu ayette de fiil-i muzarinin cem’i sığasında geçer: “Ve yine, ilimden nasibi olanların bu Kur’an’ın senin Rabbin tarafından gönderilen gerçeğin ta kendisi olduğunu iyice anlayıp da onu bütün kalpleriyle tasdik edip () *gönülden tazim ederek bağlanmaları* içindir. Elbette Allah iman edenleri dosdoğru yola, isabetli tutuma yöneltir.” (Hac, 22/54).

* Bu makale Journal of Qur’anic Studies’in 1999 senesinde 1. cilt, 1. sayısında yayınlanmış Arapça bir makaledir. Centre of Islamic Studies School of Oriental and African Studies University of London.

** Ürdün Üniversitesi.

*** SAÜ. İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

Bu çeşitli sığılarda İhbât ‘ ’ kelimesinin etimolojisi ve etimolojik anlamı nedir? Tefsirciler bu kelimeyi nasıl anlamışlardır?

Bu makale bu iki soruya cevap vermeye çalışacaktır.

Etimolojik Manası:

Halil b. Ahmed¹: “ : Yeryüzünün derinliklerindeki büyük, geniş ve derin yerlere denir. Çoğulu ‘ ’ ‘hubût’ tur. Dinî terim olarak da ‘ ’: Boyun eğen, yalvaran, Allah’a boyun eğen ve kalbi Allah için niyaz eden manasındadır” der.

Leys, Halil b. Ahmed’in bu ifadelerini tekrarlar ve ‘saf Arapça bir kelimedir’ ifadesini ilave eder². İbnü’l-A’rabî ‘ ’: Yerden alçakta ve geniş olan şeydir” der³. Ebu Amr b. el-Alâ “ ’: Taşlık arazideki engebesiz yer (ova) olduğunu söyler⁴. Başka birileri de: “Çeşitli orta boylu dikenli ağaçların yetiştiği derin, düz vadidir” derler⁵. (‘ ’: çöl ve dağda yetişen dikenli ağaçtır).

el-Adevî: “ ’: gizli, alçak ve basık arazi manasındadır” der⁶.

Şemir, “ ’: Yerden basık ve çukur olan alandır, oradan çıktığında feraha ulaşırsın” demiştir⁷.

İbn Faris ise “Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa” isimli eserinde⁸ ‘ ’ kelimesinin, içinde bitki bulunmayan çöl manasında olduğu görüşünü benimser. Orada bitkinin bulunmamasına Resulullah (s.a.v)’in “...bitkisi olmayan geniş bir arazide bile olsa...” hadisini delil olarak getirir. Sonra şöyle der: “Görüyorsun ki, sanki otu yolunmuş araziye () bitkisi olmayan diye isimlendirdi”⁹.

İbn Faris’in bir kısmını zikrettiği hadis Resulullah’ın şu sözleridir: “Sizden birine kardeşinin malından herhangi bir şey ancak isteyerek vermesi halinde

¹ Halil b. Ahmed, *Kitabu’l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî ve İbrahim es-Samirâi, Müessesetü Dari’l-Hicre, İran, 1409 h., IV, 241.

² el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, *Tehezîbü’l-Lüğâ*, thk. Abdusselam Harûn, el-Müessesetü’l-Mısrîyyetü’l-Ammetü li’t-Te’lif ve’l-Enbâi ve’n-Neşr, Kahire, 1. baskı, 1964, VII, 310.

³ a.e, VII, 310.

⁴ a.e, VII, 311.

⁵ a.e, VII, 311.

⁶ a.e, VII, 311.

⁷ a.e, VII, 311.

⁸ İbn Faris, Ahmed, *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdusselam Harûn, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladuhu, Mısır, 2. baskı, 1389 h., 1969 m., خبث maddesi.

⁹ a.e.II, 238.

helal olur.” Amr b. Yesrebî: “Amcamın oğlunun sürüsüyle karşılaşsam ve bir koyun kessem ne dersin?” dedi. Peygamberimiz (s.a.v): “Hiçbir bitkinin yetişmediği geniş bir arazide yanında bıçak ve ateş tutuşturan bir şey bulunduğu halde bir koyunla karşılaşsan dahi onu tutuşturma (yani kesip yeme)” buyurdular¹⁰.

İbn Kuteybe bu hadisi “ ‘ ’: geniş, düz yerdir. Oraya ‘ ’ denmiştir zira orada hiçbir bitki yetişmez. Sanki oradaki bitkiler yolunmuş, tıraş edilmiştir. Özellikle ‘el-cemîş’ kelimesini kullanması o yerin uzaklığı, iskan edenlerin azlığı ve oraya gittiğinde kardeşinin malına ihtiyacının daha fazla olması¹¹ sebebiyledir.” diyerek şerh etmiştir¹².

Ebû Ubeyd’in zikrettiği gibi ‘ ’ Mekke ile el-Câr arasında çölüyle veya bitkisizliğiyle bilinen bir yerdir¹³. Yakût el-Hamevî ise burasının Mekke ile Medine arasındaki bir çölün özel ismi olduğunu ve oraya Habtü’l-Cemîş () dendiğini söyler¹⁴.

Ebû Ubeyd’in ifadesi Yakût’un sözünden daha titiz kullanılmıştır. Çünkü el-Câr, sarayları çok, yağmuru bol olan, Medine’ye paralel, deniz kıyısında, yarısı ada yarısı sahilde kalan bir taşra semtidir¹⁵.

Buna göre ‘ ’, derin bir vadi veya taşlık arazideki engebesiz ova olamaz. Zira ‘ ’ siyah taşların bulunduğu bir yerdir. Benim Suudi Arabistan’ın güneyinde Kunfuze bölgesinde bizzat gördüğüm gibi ‘el-habt’ın hususiyetlerinden biri genişliktir. Orada insanlar hâlâ alçakta olan çölü ‘habt’ diye isimlendirmektedirler. Ben orada bitki olarak çöl veya dağda yetişen dikenli ağaçlardan başka bir şey de görmedim.

¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Faîk fî Ğarîbi’l-Hadîs*, thk. Ali el-Becâvî, ve Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, İsa el-Bâbî el-Halebî ve ortakları, 2. baskı, ts., I, 210; İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman, *Ğarîbu’l-Hadîs*, thk. Abdulmu’tî Kal’acî, Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrût, 1. baskı, 1405 h., 1985 m., I, 4171; İbnü’l-Esîr, el-Mübârek b. Muhammed, *Ğarîbu’l-Hadîs*, thk. Tahir Ahmed er-Râvî ve Mahmûd et-Tanâhî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrût, ts., I, 294; II, 4.

¹¹ ‘ ’: Çölde olup yanında azığı bulunmamasıdır. (*Lisân*: maddesi)

¹² İbn Kuteybe, *Ğarîbu’l-Hadîs*, I, 449; el-Bekrî, Ebû Ubeyd, *Mu’cem Mes’ta’cem*, thk. Mustafa es-Sakâ, Alemu’l-Kütüb, Beyrût, 3. baskı, 1983, II, 394-395; *Lisânu’l-Arab*, maddesi.

¹³ *Mu’cem Mes’ta’cem*, II, 395.

¹⁴ Yakût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Buldân*, Daru Sâdır, Beyrût, ts., II, 343. (maddesi)

¹⁵ *Mu’cem Mes’ta’cem*, II, 355.

Istılâhî Manası:

İhbât'ın ıstılâhî manası, müfessirlerin “...alçak gönüllü, samimi ve iblaşlı olanları müjdele...” (Hac, 22/34); “...Rablerine gönülden bağlanıp itaat edenler...” (Hûd, 11/23) ve “...Gönülden tazim ederek bağlanmalar...” (Hac, 22/54) ayetlerini tefsir ettikleri yerlerde zikredilmektedir. Tefsirciler, bu kavramın ıstılâhî manasını açıklarken el-habt ‘...’ lafzının konmuş olduğu hakîkî manasına dayanırlar. Sonra kelimenin manasını geniş olarak ele aldılar, hatta ‘el-habt’ kelimesinin manasından farklı manaya gelen ifadeleri de bu kelimenin manasına dahil ettiler.

Rağîb el-İsfehânî, Allah (c.c.)’in ‘...’ ı yumuşaklık ve boyun eğme manalarında kullandığını söyler¹⁶. Sonra “...” (Hac, 22/54) ayetini ‘bu sayede kalpleri yumuşar ve huşulu olur’ sözüyle tefsir eder ve şöyle der: “Buradaki ‘...’ ‘...ve (o taşlardan) öylesi var ki Allah’a olan tazimi sebebiyle yukarıdan aşağı yuvarlanır...” (Bakara, 2/74) ayetindeki ‘...’ kelimesine yakın manadadır¹⁷.

Görüldüğü gibi Rağîb el-İsfehânî’ye göre ‘...’: Yumuşaklık, boyun eğme, düşüp yuvarlanma manalarına gelmektedir. Acaba ‘...’ bu manaların tümünü kapsar mı?

İbn Atiyye Rağîb el-İsfehânî’nin söylediği manalara üç ifade daha ilave eder ki, bunlar: ‘...’ Allah’a dönmek, ‘...’ gönül huzuru, iç rahatlığı ve ‘...’ korkudur. Bu ifadeler birbirine yakın manadadır. Sanki çöldeki ‘...’ açılıp teslim olmuş ve dirençsiz kalmıştır. Böylece o, son derece itaatkâr, alçak gönüllü kimseye benzetilmiştir¹⁸.

Zemahşerî, ‘...’ nun: Allah’a güvenip dayandılar, alçak gönüllülük ve tevazu ile Ona ibadete yöneldiler manasına geldiğini zikreder¹⁹. O, bu şekilde, boyun

¹⁶ Er-Rağîb el-İsfehânî, *Mu’cemü Müfredâti El-fâzî’l-Kur’an*, thk. Nedim Mar’aşlı, Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, ts., s. 141.

¹⁷ a.e., s. 141.

¹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Veçîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz (Tefsîru İbn Atiyye)*, thk. Er-Rehâlî el-Fârûkî ve arkadaşları, ed-Devha, 1. baskı, 1398 h./1977 m., VII, 268.

¹⁹ ez-Zemahşerî, Cârullah, *el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl*, tashih Mustafa Hüseyin Ahmed, Daru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrût, 3. baskı, 1407 h./1978 m., II, 387; krş. *Tefsîru İbn Atiyye*, X, 278.

eğme ve tevazuyu bizzat ‘ ’ın sıfatı değil, ‘el-muhbit’ olan kulların amellerinin sıfatı yapar.

Mücâhid, ‘ ’ hakkında onlar, Allah’ın emriyle mutmain olanlardır. Allah onları ayette korku ve titremeye vasıflandırmıştır. Bu, onların yakînlerinin (kesin bilgi) kuvveti ve Rablerinin hakkını gözetmeleri sebebiyledir. Sanki onlar Rablerinin önünde durmaktadırlar. Ayrıca Allah onları sabır, namaz ve namaza devam etmekle de nitelendirmiştir²⁰. Mücâhid, yine “...Sen ey Resûlüm: o *alçak gönüllü, samimi, ve iblahlı olanları* müjdele! Onlar ki: yanlarında Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperir. Başlarına gelen dertlere sabrederler. Namazlarını hakkıyla ifa eder, Allah’ın kendilerine nasip ettiği nimetlerden Onun rızasında harcaıp dururlar.” (Hac, 22/34-35) ayeti hakkında ‘bu ayetler Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali (R.A.) hakkında nazil olduğu söylenmiştir’ görüşünü benimser²¹.

Bunların tümü mü’minlerin bu tabakası olan ihbât ehlinin sıfatıdır, ihbâtın manası değildir. Rağıb ve İbn Atıyye’nin görüşleri Arapça’da müteradif (eşanamlı) kelimelerin bulunduğunu söyleyen görüşü kabule meyilli olduklarını gösterir. Diğer alimler ise birbirine yakın olduğu söylenen müteradif kelimelerin manalarının birbirlerinden farklı olduğunu dile getirmişlerdir²².

‘ ’ Rasulullah (s.a.v)’in “Allah’ın Kitabını ‘leyyin’ olarak okurlar” yani dillerine kolay gelen şekilde hadisinde olduğu gibi, sözlükte sert ve kaba olmanın zıddıdır. Yani kolaylık manasındadır²³.

‘ ’ sözlükte: alçak gönüllülük manasındadır. ‘ ’ arazi, üzerindeki şeylerden alçak oldu, çukurlaştı demektir. ‘Sizin şehriniz alçaktadır’ denilir. Esmâî: “O (şehir) uzaklığı sebebiyle alçak gibi görünür. Sen uzaktan onu yere yapışmış görürsün” der²⁴.

‘ ’ sözlükte yere bakman, gözünü yumman ve sesini kısımandır. ‘ ’ ‘saygı gösterdi’ denir. Huşû ‘ ’, hudû’a ‘ ’ yakın manadadır. Ancak

²⁰ *Tefsîru İbn Atıyye*, X, 279.

²¹ a.e., X, 279.

²² Bütün bu farklar için bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbu'l-Furûk*, thk. Dr. Ahmed Selîm el-Hımsî, Curûs Beres, Trablus, Lübnân, 1. baskı, 1415 h./1994 m., 265, 266, 267, 268, 273, 274, 276.

²³ Lisânu'l-Arab, maddesi.

²⁴ a.e., maddesi.

hudû' sadece bedende olur ki bu, boyun eğerek tasdik etmek; itaat ile uysal olmaktır. Huşû ise beden, ses ve görmede olur²⁵.

'ise yükselme/ yukarı çıkmanın zıddıdır. Mecaz olarak Allah'ın azameti karşısında nefsin alçalmasını ifade etmek için kullanılır²⁶.

Ebû Hilâl el-Askerî ' ile ' arasındaki fark konusunda şöyle der: “ akabinde ikâmet olan iniştir. Buradan hareketle “şuraya yerleştik/ ikâmet ettik” manasına () denir. Yani oraya indik. Ayetlerde ‘...pekâla bir şehre inin...’ (Bakara, 2/61); ‘Dedik ki: İnin oradan hepiniz...’ (Bakara, 2/38) buyrulur. Bu ayetler o yere ikâmet etmek için inin manasındadır. Bir yere yerleşince ancak denir. Oraya yerleşmeyince denir”²⁷.

Ebû Hilâl el-Askerî 'nin: itaate dönmek olduğunu; günaha dönen kimse için söylenemeyeceğini zikreder²⁸.

O, ' ile ' arasındaki fark konusunda şunları söyler: “ ile ' arasında fark vardır. ' imanla mutmain olan kimsedir. ‘İbadet hususunda çok çabalayan, gayret sarf eden; ibadete ve sükunete devam eden kimsedir de’ denilmiştir. ' mü'min ve müttakî gibi methetme isimlerindedir. ' ise böyle değildir. Çünkü hem övme hem de yerme için kullanılır. 'ın asıl manası bir kimsenin geniş düz yere girmesidir. Geniş, düz yere girdiğinde ' dersin. Sonuç olarak ihbâtın etimolojik yapısına göre 'ın temel anlamı: aynı şekilde, devamlı olarak boyun eğip itaat etmektir²⁹.

Tasavvufçulara göre ' ; “ ” “Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız.” (Fatiha, 1/5) ayetinin mertebelerinden bir mertebedir. Yani itmi'nan makamlarının ilklerindedir. Afifuddîn et-Tilmisânî'nin açıkladığı gibi ‘Allah’a güvenip sükûnet bulmaktır.’ Buna da “

” “Mevlalarına gönülden bağlanıp itaat edenler...” (Hûd, 11/23) ayetiyle delil getirmiş ve “Ona gönülden bağlanıp sükûnet bulanlar” anlamını vermiştir³⁰.

²⁵ a.e., maddesi.

²⁶ a.e., maddesi.

²⁷ *Kitâbu'l-Furûk*, s. 328.

²⁸ a.e., s. 337.

²⁹ a.e., s. 276.

³⁰ Ebû İsmail el-Herevî, *Menâzilu's-Sâirîn ilâ'l-Hakki'l-Mubîn, Şerhu Afifiddîn et-Tilmisânî*, nşr. Abdulhafız Mansûr, Dâru't-Türki li'n-Neşr, 1989, I, 135.

Afıfuddîn et-Tilmisânî, Herevî'nin 'O (ihbât), itmi'nan makamlarının ilklerindedir."³¹ ifadesini: "Yani ihsan makamını takibeden makamdır. Sekîne makamı diye de isimlendirilmiştir. O gayb makamından önce manevî varidatı kalbin hissettiği ilk yerdir. İtmi'nan ve sükûn aynı yada birbirine yakın manadadır." sözleriyle açıklamıştır³².

Ebû İsmail el-Herevî'ye göre ihbât, sâlikin* geri dönme ve tereddüt safhasını geçmesidir³³.

İbn Kayyim, bu manayı şu şekilde şerh etmiştir: "İhbât, sâlikin gaflet ve yüz çevirmenin bir çeşidi olan tereddüitten kurtulduğu ilk makam olduğundan -sâlik Rabbine doğru yolculuk etmekte, hayat boyu ona doğru yürümektedir, nefes alıp verdiği müddetçe de bu yolculuğu sona ermez- ihbâtın sâlikte tezahür etmesini, susayan ve ihtiyaç duyan yolcunun ilk konağında ulaştığı tatlı suya benzetmiştir. Oradaki pınarda susuzluğunu giderir. Yolculuğunu tamamlaması ile ilgili tereddüt düşüncülerini veya yolculuğun zorluğu sebebiyle memleketine geri dönme isteklerini yok eder. Bu suya ulaştığında tereddüt ve geri dönme isteği sona erer. İhbât pınarına ulaşan sâlik de aynı şekilde tereddüt ve geri dönmekten kurtulur. Seferinin itmi'nan menzillerinden ilkinde mola verir ve yolculuk için bütün gayretini sarf eder."³⁴

Herevî'ye göre ihbât üç derecedir:

Birinci Derece: İsmetin (günahattan korunma halinin) şehvete galebe çalması, iradenin gafleti ıslah etmesi, arzunun oyalanmayı tesir altına almasıdır³⁵.

Gaflet ve oyalanma sulûk eden müridin hedefine ulaşmasına mani olur. İşte ihbâtın bu derecesi müridi bu üç şeyden korur. Sonunda onun ismeti şehvetine galebe çalar³⁶.

³¹ *Menâzilu's-Sâirîn*, I, 135. (Yazar bu dipnotu metinde göstermediği halde dipnotlar bölümünde belirtmiştir. Biz, bu dipnotun metnin içinde buraya konmasının uygun olduğu kanaatindeyiz. Mütercim)

³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyake Na'büdü ve İyyake Nesteîn*, thk. Ahmed Fahrî er-Rufâî ve İsmâ Fâris el-Horosânî, Daru'l-Cil, Beyrût, ts., II, 4.

* Sâlik yolcu demektir. Makamlara haliyle yükselen kimsedir. Bkz. Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 360- 361. Bu bölümdeki tasavvufî ıstılahların çoğu karışıklığa meydan vermemek için aynen nakledilmiştir (mütercim).

³³ *Menâzilu's-Sâirîn*, I, 135.

³⁴ *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 4.

³⁵ *Menâzilu's-Sâirîn*, I, 136.

³⁶ *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 4.

Günaha karşı korunma hali günaha arzu hissini yenip bütün cüzlerine tam olarak sirayet ettiğinde bu durum, sulûk eden müridin ihbatına, itmi'nan makamına girdiğine, ilk makamına yerleştiğine, bu menzilde ilerleme ile geri çekilme; geri dönme ile devam etme ve karar kılma düşünceleri arasındaki tereddüitten kurtulduğuna, kesin kararına ve yolculuktaki ciddiyetine bir delildir. Bütün bunlar da sekînenin (ruh huzuru) bir alametidir³⁷.

Mürid ihbât makamına geldiğinde iradesi gafletini kuşatır ve onu ıslah eder. O makamda geçmişteki eksiklerini de tamamlar³⁸.

İkinci Derece: Hiçbir etkenin iradesini bozmaması, kalbini herhangi bir engelin rahatsız etmemesi, herhangi bir fitnenin yolunu kesmemesidir³⁹.

İbn Kayyim: “Bunlar doğru ve güçlü iradeye arız olan diğer üç durumdur... ki ihbât makamına iyice yerleşince bu afetler o müritten çıkıp gider. Zira müridin iradesi kuvvetlenip yolculuk için bütün gayretini sarf edince geriye dönme sebeplerinden hiçbirisi onun iradesine engel olamaz” der⁴⁰.

İhbât, müridin fitneye düşmesine ve nefse arz olan her türlü engele mani olur.

Üçüncü Derece: Müride göre övme ve yermenin eşit olması, müridin nefsini kınamaya devam etmesi ve kendi makamının altında bulunan yaratılmışların noksanlarını görmemesidir⁴¹.

İbn Kayyim bu manaları: “Şunu bil ki, ne zaman kulun ayağı ihbât makamında sabitleşir ve oraya yerleşirse onun gayreti artar, nefsi ulvileşir, Rabbine kullukta fani olmaya ehil hale gelir, kalbi (Allah'ın) isim ve sıfatların nurlarının yaydığı ışıklarla savrulur ve imanın tadına ve yakîne (kesin sağlam iman) ulaşır” diyerek açıklar⁴².

İhbat makamındaki kişi devamlı nefsini kınar, ondan razı olmaz, ondan uzaklaşmayı ister. Sanki Allah'ın “Kendisini eleştiren (kusurlarından pişmanlık duyan) kimse hakkı için yemin ederim (ki siz mutlaka diriltileceksiniz)” (Kıyame, 75/2) sözünü temsil eder. el-Ferrâ ‘ ’yi şu şekilde tefsir eder:

³⁷ a.e., II, 5.

³⁸ a.e., II, 5.

³⁹ *Menâzîlu's-Sâirîn*, I, 137.

⁴⁰ *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 5.

⁴¹ *Menâzîlu's-Sâirîn*, I, 138.

⁴² *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 5.

“Nefis iyi olsun kötü olsun kendisini kınar. İyilik yapsa ‘daha fazla yapsaydım’; bir kötülük yapsa ‘keşke vazgeçseydim, yapmasaydım’ der.”⁴³

Herevî'nin “Kendi makamının altında bulunan yaratılmışların noksanlarını görmemesidir” ifadesinin manasına gelince, ‘O, kendi derecesinin altında bulunan kişilerden daha yüksekte olsa da sadece Allah’la meşgul olması, kalbinin Allah’ın sevgi ve ma’rifetiyle dolu olması ve Allah’a yönelmesi sebebiyle başkalarının durumunu incelemeye ve kendi haliyle insanların halleri arasındaki nispeti görmeye fırsat bulamaz. Bunun yerine Allah’la meşgul olur. Diğer şeylerle meşgul olmayı ve bunlara yönelmeyi makamından alçalma, derecesinden düşme ve gerisin geriye dönme olarak değerlendirir⁴⁴.

Sözün özü ihbât, Allahu Teâla’ya imanın derecelerinden bir derecedir. Salih amel işleyen, dürüst, ihlaslı kulların mertebelerinden bir mertebedir. Onlar, Allah anıldığında kalpleri ürperen, dünyada kendilerine isabet eden şeylere sabreden, namazı vaktinde kılmaya hırs gösteren, mallarını Allah yolunda harcamakta cimrilik göstermeyen kimselerdir. Allah bu hakikati “Sen ey Resûlüm: o alçak gönüllü, samimi, ihlaslı ve Allah’a râm olanları müjdele! Onlar ki: yanlarında Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperir. Başlarına gelen dertlere sabrederler. Namazlarını hakkıyla ifa eder, Allah’ın kendilerine nasip ettiği nimetlerden Onun rızasında harcaayıp dururlar.” (Hac, 22/34-35) şeklinde ifade eder.

Bu manasıyla İhbâtın diğer Kur’anî ıstılahlarla sağlam bir bağlantısı vardır. Bu sebeple bu ıstılahların üzerinde durmak ve manalarını açıklamak gerekir. Bunlar: Takvâ (), vecel (), havf (), haşyet () ve işfâk ()tır. Bu ıstılahlar manaları birbirine yakın fakat eş anlamlı olmayan ıstılahlardır.

Takvâ ():

Lügat anlamı: sözgelimi, bir şeyi koruduğum ve eziyetten muhafaza ettiğim zaman ‘ ’ şeklinde dersin. Biz, Allah bir kimseyi koruyup muhafaza

⁴³ el-Ferrâ, Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Ahmed Yusuf Necâtî ve Muhammed Ali en-Neccâr, Daru's-Surûr, Beyrût, ts., III,208; Krş. *Tefsîru'l-Kurtubî (el-Câmiu li Ehbâmi'l-Kur'an)*, Daru'l-Kütüb, Kahire, 1966, XIX, 92-93; ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve İrâbuhu*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrût, 1. baskı, 1408/ 1988, V, 251.

⁴⁴ *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 9.

ettiğinde ‘ ’ deriz. Yine, ‘ ’ yani Allah’la arana koruyucu bir şey koy deriz⁴⁵.

Resulullah’ın: “Yarım hurma ile bile olsa ateşten korunun. Eğer onu bulamazsanız güzel sözle”⁴⁶ hadisi de bu manadadır. Sanki Allah Rasulu, hurmayı ve güzel sözü kendinizle ateş arasında bir koruyucu yapınız demek istemiştir.

Sakinmak da takvanın manaları arasındadır. ‘ ’ deriz ki, bununla “ondan sakındım” anlamını kastederiz⁴⁷.

Bir mızrağı tasvir eden Evs b. Hucur’un şu sözünde koruma, gözetme ve muhafaza etmek manasına gelir⁴⁸:

" " "

“Seni koruması tek bir boğumuydur. Ellerin (onu tutup çevirişin) onu memnun eder. Avuçla savrulduğunda titrer.”

Züheyr b. Ebi Sülma’nın şu beytinde şerden sakınmak manasına gelir⁴⁹:

" : "

“O: ‘İhtiyacımı gidereceğim sonra düşmanımdan arkamdaki gem vurulmuş (kuşanmış) bin atla sakınacağım’ dedi.”

Züheyr başka bir yerde şöyle der⁵⁰:

" "

“Kim normalden daha çok iyilik yaparsa o iyilik artar. Kim de yermekten sakınmazsa yerilir.”

Takvanın () korku ile sağlam bir bağlantısı vardır; zira bir şeyden sakınmak ondan korkmakla gelişir. İnsan kendisini bu korkudan koruyan, gizleyen ve muhafaza eden şeylere sığır.

⁴⁵ *Mu’cemu Mekâyisi’l-Luğa*, VI, 131; *Lisânu’l-Arab*, maddesi.

⁴⁶ Bu hadis, el-Emir Alâuddîn Ali b. Belbân el-Fârisî (739 h.)’nin tertibiyle basılan *el-İhsân fî Takrîbi Sabîhi İbn Hibbân*, thk. ve şerh Şuayb el-Arnaut, Müessesetü’r-Risâle, Beyrût, 1. baskı, 1406 h./1986 m., II, 192; hadisin tahriri için aynı sayfadaki 1. dipnota bakınız.

⁴⁷ *Lisânu’l-Arab*, maddesi.

⁴⁸ *Dîvânu Evs b. Hucur*, thk. Muhammed Yusuf Necm, Dâru Sadır, Beyrût, 3. baskı, 1399 h./1979 m., s. zikredilmemiş.

⁴⁹ *Dîvânu Zühbeyr b. Ebi Sülma*, San’atu Sa’leb, Daru’l-Kütüb baskısından kopyalanmış nüsha, 1363 h./ 1944 m., nşr. Ed-Daru’l-Kavmiyye li’t-Tibaati ve’n-Neşr, 1384 h./1964 m., s. 22.

⁵⁰ *Dîvânu Zühbeyr b. Ebi Sülma*, s. 30.

Rağıb el-İsfehânî takva ile havf arasındaki bağlantıyı açıklarken şöyle söyler: “Takva: Nefsi korkulan şeylerden koruma altına almaktır. Bu, takvanın gerçekleştirilmesidir. Sonra bir şeyin gerektireniyle (korkulan şeyler) ve gerekli olan şeyle (koruma altına almak) adlandırılmasına göre bazen havf, takva diye; bazen de takva havf diye isimlendirilir. Takva şer’i örfte (dinde genel kabul gören görüşe göre) kişinin kendisini günaha düşüren şeylerden korumasıdır. Bu da yasaklanmış şeyleri terk etmekle olur ve bazı mubahları terk etmekle de tamamlanır”⁵¹.

Bu manayı Rasul (s.a.v)’in şu sözü de desteklemektedir: “Helal de haram da bellidir. Bu ikisi arasında insanlardan çoğunun bilmediği şüpheli şeyler vardır. Kim bu şüpheli şeylerden sakınırsa dinini ve ırzını muhafaza etmiş olur”⁵².

Takva islamî manasıyla lügat manasından çok uzaklaşmamıştır. Fakat o, Allah’ın azabından haşyetle (korkmakla) sıkı bir şekilde irtibatlıdır. Bu, Onun emirlerine tabi olmak, yasaklarından kaçınmakla olur ki, bunlar Allah’a itaat ve ona isyan etmeyi terk etmektir.

Kurtubî takvanın asıl manasının az konuşmak olduğunu söyler. “Müttakî gemlenmiştir (yani ağzına gem vurulmuş gibi az konuşur). Müttakî olan kimse mü’minden ve itaat eden kimseden üstündür.” hadis-i şerifi de bu manadadır. Zira müttakî salih amelleri ve ihlaslı duasıyla Allah’ın azabından korunur. Bu mana, kendinle hoşlanmadığın şeyler arasına bir engel koyarak o şeyden sakınmak manasında ‘ ’ kökünden alınmıştır. Şair* bir beytinde:

" : "

“Arkasında güneşi engelleyen peçesini attı, birbirine bitişik avuç içi ve bileğiyle en güzel şekilde korundu.”⁵³

⁵¹ *Mu’cemu Müfredâti Elfâzî’l-Kur’an*, s. 568.

⁵² *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrût, ts. II, 1318, hadis no: 3984.

* Müellifin ismini belirtmediği bu şair, el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (v. 671/1273) *el-Câmi’ li Abkâmi’l-Kur’an*, Daru’l-Hadîs, Kahire, 1416/1996, 2. baskı, I. cilt 180. sayfada dipnotta açıklandığı üzere, Ebu Hayye en-Numeynî’dir. el-Cahiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Harûn, Kahire, ts., 4. baskı, II, 229. sayfada bu beyit " : " şeklinde geçmektedir.

⁵³ *Tesîru’l-Kurtubî*, I, 161

Mâverdî, takvayı mülk için bir güvence olarak değerlendirir. Çünkü takva, faziletli kimselerin ve alimlerin tavsiye ettikleri en üstün bir fazilettir. Takva, kendisine tutunan kimse için bir koruyucu, ona yapışan kimse için bir barınak, ona sığınan kişi için bir sığınak, onu içinde hisseden için bir emniyet, onu giyinen için bir güzellik ve onunla izzetli olduğunu hisseden için de bir itibar ve güç kaynağıdır⁵⁴.

Takvanın kaynağının Allah Teala'dan korkmak olduğu, Allah korkusunu insan kalbinde hissettiğinde ise bunun, o kişiyi insanlara zulmetmekten veya haramları işlemekten alıkoyup muhafaza eden bir koruyucu olduğu hususları bütün bunların tefsiri olur. Bu noktadan hareketle takva muhbit olanların sıfatlarından biridir.

Vecel ():

“ ” “Sen ey Rasulum: o alçak gönüllü, samimi, ihlaslı ve Allah’a râm olanları müjdele! Onlar ki yanlarında Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperir.” (Hac, 22/34-35) ayetinde muhbit kimselerin tavsif edildiği ‘ ’ kelimesinin manası korku hissetmektir. ‘korkan kimsedir’ denilir⁵⁵.

Fıkhu'l-Lisân'da ‘ ’: ‘ ’ vasıtasıyla ‘ ’ den türetilmiş fer'î bir mastardır denilir. ‘ ’ ra harfî ‘ ’ lam harfine ibdal edilmiş (çevrilmiş) ve ‘ ’ olmuştur. Kelimenin manaları arasındaki asıl anlamı korkudur.⁵⁶

‘ ’ kelimesinin korku manasında olduğu bilinmektedir⁵⁷.

İbn Manzûr vecel'in ürkmek ve korkmak manalarında olduğunu belirtir⁵⁸.

el-Askerî ise ‘ ’ havf ile ‘ ’ i birbirinden ayırır ve şöyle der: “Havf ile vecel arasında fark vardır ki, havf mutmain olmanın zıddıdır. Kişi tedirgin olup mutmain olmadığında ‘ ’ denir. Bir şeyden endişe içinde olduğunda ‘ ’; mutmain olduğunda ise ‘ ’ denir. Bu konuda ‘ ’ “korku içindeyim” denilmez. Kur'an-ı Kerim'de : ‘Onlar ki

⁵⁴ el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Nasîbatü'l-Mulûk*, thk. Muhammed Câsim el-Hadîsî, Daru's-Suûni's-Sekâfiyye, Bağdad, 1986, s. 198.

⁵⁵ *Müjredatu Elfâzî'l-Kur'ani'l-Kerîm*, s. 550.

⁵⁶ Kerâmet Hüseyin, *Fıkhu'l-Lisân*, Leknehu, Hindistan, 1915, I, 132.

⁵⁷ *Lisânu'l-Arab*, maddesi.

⁵⁸ a.e, maddesi.

‘Onlar ki yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir.’ (Enfâl, 8/2) buyrulur. Bunun manası Allah’ın büyüklüğü ve kudreti zikredildiğinde geçmişte yaptıkları salih amelleri onların kalplerini tatmin etmez. Kendilerini yetersiz ve ihmalkâr kabul ederler. Bundan ıstırap duyar ve endişelenirler. Bu bakımdan vecel, havfın yanında hiçbir şey değildir. Ayrıca ‘ ’ müteaddidir (geçişli fiil). ‘ ’ ise müteaddi değildir. Sıgaları da birbirinden farklıdır. Bütün bunlar mana bakımından aralarında fark olduğuna delil olur⁵⁹.

Fakat endişe ve mutmain olmama ancak bir şeyden korku duyulduğunda ortaya çıkar. Bunun için İbn Kayyim: “ ’ vecel, ‘ ’ havf, ‘ ’ haşyet, ‘ ’ rahbet (korkmak, ürkmek) eşanlamlı olmayan fakat manaları birbirine yakın kelimelerdir” der⁶⁰.

Vecel hakkında: “vecel ise kalbin şiddetle sarsılması, güç ve cezalandırmasından korkulan kimse zikredilince yada görülünce kalbin yarılmasıdır” der⁶¹.

Havf ():

‘ ’, ‘ ’ kökünden alınmış fer’î bir masdardır. Kalb yoluyla bunu ecvef nakıs fiil* yapmışlardır. Asıl manası ‘ ’ “gizlenmek”tir. Yırtıcı bir hayvandan korkan kimse kendisini parçalamaması için ondan gizlenir. Bu durum, manayı görülen, hissedilen bir manadan, bu görülen işe sevkeden insanın içinde mevcut bulunan bir sıfata nakletmektir. Bu, sanki sonucun sebebe hamledilmesi gibidir. Görülebilen gizlenme ile görünmeyen fakat gizlenmeye sevkeden korku arasındaki fark sebebiyle ‘ ’yi ecvef fiil yapmışlardır⁶².

“Havf” gizlenmeye ve gizli kalmaya sevkeden korkudur. Daha sonra sonunda gizlenme olmasa da mücerret korku için kullanılmıştır⁶³.

Rağıb el-İsfehânî’ye göre havf⁶⁴: “Varsayılan veya bilinen bir belirti sebebiyle hoş olmayan şeyden endişe duymaktır. el-Emn kelimesinin zıddıdır. Dünyevî ve

⁵⁹ *Kitâbu'l-Furûk*, s. 268.

⁶⁰ *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 564.

⁶¹ a.e., I, 565.

* Ecvef nakıs fiil: İkinci harfi illet harflerinden (,) biri olan fiildir.

⁶² *Fıkhü'l-Lisân*, I, 370.

⁶³ *Fıkhü'l-Lisân*, I, 371.

⁶⁴ *Mu'cemü Müjfredâti Elfâzî'l-Kur'an*, s. 161.

uhrevî durumlarda kullanılır: “Onun (Allah’ın) rahmetini arar, azabından korkarlar.” (İsrâ, 17/57); “Hem siz Allah’ın size tanrı oldukları hakkında hiçbir delil indirmedığı şeyleri ona ortak koştuktan korkmuyorsunuz da, nasıl ben sizin ona ortak koştüğünüz şeylerden korkarım?” (En’am, 6/81); “Yataklarından kalkar, cezalandırmasından endişe ederek, rahmetinden ümit içinde olarak Rablerine dua edip yalvarırlar.” (Secde, 32/16)

“Eğer karı kocanın birbirinden ayrılacaklarından endişe ederseniz...” (Nisâ, 4/35) ayetindeki ‘ ’ “bilirseniz” diye tefsir edilmiştir. Buradaki hakikat, bilginiz sebebiyle bundan dolayı içinizde bir korku oluşursa şeklindedir.

Rağıb el-İsfehânî⁶⁵, Allah’tan korkmakla aslandan korku hissetmek gibi akla gelen bir korkunun kastedilmediğini açıklar. Bilakis bununla günahlardan kaçınmak ve ibadetleri seçmek kastedilir. Bu sebeple şöyle denir: “Günahları terk etmeyen kimse Allah’tan korkan kimselerden sayılmaz. Allah’tan sadır olan korkutma, sakınmaya teşvik etmektir”. Şu ayet-i kerime bu manayı içerir: “İşte Allah böyle bir azabın varlığını bildirerek, kullarını korkutur.” (Zümer, 39/16)

Tasavvufçulara göre havf, bir haberin alınmasından dolayı emniyetin rahatlığının ortadan kalkmasıdır⁶⁶. Buna Allah’ın “Üstlerinde hükümrân olan Rablerinden korkarlar...” (Nahl, 16/50) ayetini delil olarak getirirler.

Afîfuddin et-Tilmisânî: “Bu ayetle delil getirme bu makamda tamdır. Zira Allah’tan korkmak gerçek korkudur. Dünya veya ahiret hazlarından bir hazzın elden kaçmasından duyulan korku değildir. Bilakis Hak Teala’dan yüz çevirmekten korkmaktır” der⁶⁷.

İbn Kayyim havfı “ ”: “Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız.”ın mertebelerinden bir mertebe sayar. Bu makam hakkında şöyle söyler⁶⁸: “Bu makam, yolun menzillerinden en değerlisi ve kalbe en faydalısıdır. Bu herkese farzdır. Allah (c.c.): “Fakat siz, mü’min iseniz onlardan korkmayın, benden korkun” (Al-i İmrân, 3/175) buyurmaktadır.

⁶⁵ a. e. s.161.

⁶⁶ *Menâzilu’s-Sâirîn*, I, 123.

⁶⁷ a.e. I, 123.

⁶⁸ *Medâricü’s-Sâlikîn*, I, 564.

İbn Kayyim havfın bir takım tariflerini zikreder. Bunlardan biri Ebu'l-Kâsım el-Cüneyd'in: "Havf: Füyûzâtın akıp geldiği zamanlarda hata yapıp cezalandırılma korkusu içinde olmaktır"⁶⁹.

Ayrıca havf: "Korkulan şeyin zikredilmesiyle kalbin ıstırap duyup hareket etmesidir" de denilmiştir. Bu tarifte vecel ' ' ile havfın arasındaki irtibat ortaya çıkmaktadır.

Yine havf: "Hükümlerin mecralarını iyi bilmektir" de denilir. Bu tarif de korkunun varlık sebebidir, bizzat kendisi değil.

Havf: "Hissettiği anda kötü şeyin başına gelmesinden kalbin kaçmasıdır" da denilmiştir.

İbn Kayyim, havf ile haşyet ' ' arasındaki farkı açıklarken⁷⁰: "Haşyet havfdan daha özeldir. Çünkü haşyet Allah'ı bilip tanıyan alimler içindir. Allah Teala: "Kulları içinden ancak alimler, Allah'tan lazım geldiği tarzda korkarlar" (Fatır, 35/28) buyurur. Bu, bilgiyle birleşen bir korkudur. Nebi (s.a.v) de: "Ben Allah'tan en çok sakınan ve ondan en çok korkanımızım" buyurur⁷¹.

Havf harekettir. Haşyet ise toplanma, içine kapanma ve sükûn bulmaktır. Düşmanı, seli vb. gören kimse için iki durum söz konusudur; Birincisi: ondan kaçmak için bir hareket ki bu havf durumudur. İkincisi: Onun kendisine ulaşamayacağı bir yerde sükun ve kararlılık içinde beklemektir. Bu da haşyettir. ' ' 'bir şeyin içine girmek' bu manada kullanılır. Şahinin aniden dalışa geçmesi manasında kullanılan ' ' fiilleri gibi muzaf fiil* ile mu'tel fiil aynı mana ifade eden kardeş fiillerdir⁷².

Fıkhü'l-Lisân'da haşyetin ' ' fiilinden alınmış fer'î bir masdar olduğu ve ' ' nin aslının korktu ve saklandı, korkulan şeyden kendisini muhafaza eden şeylerle kendini örttü manasında olduğu belirtilir⁷³. Bütün bunlardan haşyet, havf ve takva arasında bulunan kuvvetli anlam ilişkisi kolayca anlaşılır.

⁶⁹ *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 565. Burada havfın tarifi hakkındaki bütün sözler mevcuttur.

⁷⁰ a.e. I, 565.

⁷¹ *Bubârî*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., c.2, s. 31, *Kitâbu'l-Edeb*, Bab men lem yuvâcihi'n-Nase bi'l-İkâb; *Sabîhu Müslim*, Şerhu'n-Nevevî, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût, ts., c.8 s.10, Fedâil. Bu iki kaynaktaki lafız: " " şeklindedir.

* Muzaf fiil: iki ve üçüncü harfi aynı olan fiildir. () gibi. Mu'tel yani illetli fiil: Kendisinde illet harflerinden (,) biri bulunan fiildir. () gibi.

⁷² *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 565.

⁷³ *Fıkhü'l-Lisân*, I, 382.

El-Askerî havf ile haşyet arasındaki farkı şöyle açıklar⁷⁴: “Havf, kötü şeyle ve onun terkiyle ilgilidir. Sen Allah’ın “Üstlerinde hükümrân olan Rablerinden korkarlar” (Nahl, 16/50) ayetinde buyurduğu gibi “Zeyd’den korktum” dersin. Yine Allah’ın “...pek çetin bir hesaptan korkarlar” (Ra’d, 13/21) ayetinde olduğu gibi “hastalıktan korktum” dersin”.

Haşyet ise o kötü şeyi indirenle ilgilidir. Kötü şeyin bizzat kendisinden korkmak haşyet olarak isimlendirilmez. Bu sebeple Allah Teala: “ , ” yani “Rableri olan Allah’tan (Allah’ın konumundan) çekinirler ve pek çetin bir hesaptan korkarlar” (Ra’d, 13/21) buyurur⁷⁵.

İbn Faris, ha harfî (هـ), şin harfî (ش) ve illet harfî (ل) korku ve ürkmeyle delalet eder. Sonra ona mecaz manası yüklenir. Haşyet havf demektir. demeleri bildim manasında mecazdır. Şair:

“Bildim ki kim hidayete tabi olursa, Nebi Muhammed’le (s.a.v.) cennetlerde oturur” Buradaki bildim manasındadır⁷⁶.

İbn Faris’e göre havf, ürkme ve endişe etmeye delalet eder⁷⁷.

Bütün bu söylediklerimizden sûfî alimlerin havf ve haşyeti tariflerinin dilci alimlerin tariflerinden daha hassas olduğu sonucu ortaya çıkar. Tasavvufçuların delil olarak getirmiş oldukları Kur’an ayetleri de bunu teyit eder.

Bu sebeple onların görüşlerini uzun uzun anlatmamız ve havf ile haşyetin manalarını, onlara göre açıklamamız gerekir.

İbn Kayyim: “Havf, müminlerin avamı içindir. Haşyet ise arif olan alimleri içindir. saygı ile karışık korku, sevenler; yüceltme, mukarrebîn (yakın olanlar) içindir. Havf ve haşyet, ilim ve marifetin miktarına göre olur” der⁷⁸.

Havf sahibi kaçmaya ve uzak durmaya başvurur. Haşyet sahibi ise ilme sarılmaya başvurur. Bu ikisinin misali, tıp konusunda hiç bilgisi olmayan kimseyle, kabiliyetli bir doktorun misali gibidir. Birincisi sakınma ve kaçmaya, doktor ise ilaçları ve hastalıkları bilmesine başvurur.

⁷⁴ El-Furûk, s. 265.

⁷⁵ a.e. s. 265.

⁷⁶ *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, II, 184; *Lisânu’l-Arab*, maddesi ile karşılaştırın.

⁷⁷ *Mu’cemu Mekâyîsi’l-Luğa*, II, 230; *Lisânu’l-Arab*, maddesi ile karşılaştırın.

⁷⁸ *Medâricü’s-Sâlikîn*, I, 566.

Ebu Hafı: “Havf, Allah’ın kamçısıdır. Kapısından kaçanları onunla ıslah eder.” Başka bir yerde: “Korku kalbte yanan bir lambadır. Kendisinde hayır ve şer olan şeyler onunla görülür. Korktuğun zaman her bir şeyden kaçarsın ancak Allah bundan müstesnadır. Ondan korktuğunda ona doğru kaçarsın, ona yönelirsin” der⁷⁹.

Havfin (korkunun) bizzat kendisi kastedilen değildir. Bilakis o, başka şeye vesile olması sebebiyle kastedilir. Bunun için korkulan şeyin zevaliyle korku ortadan kalkar. Cennet ehli için ne bir korku vardır, ne de onlar mahzun olacaklardır⁸⁰.

Takva ile korku arasındaki irtibat İbn Kayyim, İbn Teymiyye ve Ebu Osman es-Sûfî gibi muhakkik alimlerin sözlerinde ortaya çıkar.

İbn Kayyim bu konuda şöyle söyler⁸¹: “Övgüye layık gerçek korku, korku sahibiyle Allah (c.c.)’ın yasakları arasını ayıran korkudur. Bu yasakları yaptığında yeis ve ümitsizliğe düşmesinden korkulur.” Yine başka bir yerde⁸²: “Şeyhu’l-İslam İbn Teymiyye’nin ‘övgüye layık korku seni Allah’ın yasaklarından uzak tutan korkudur’ dediğini işittim” der.

Ebû Osman ise gerçek korkunun zahirî ve batınî günahlardan sakınmak olduğunu söyler⁸³.

Havf, Herevî’ye göre üç dereceye ayrılır⁸⁴:

Birinci Derece: Cezalandırılmaktan korkmaktır. Bu korku imanın kendisiyle sahih olduğu korkudur. Dolayısıyla avamın korkusudur. Tehdidin tasdiki, suçun hatırlanması ve akıbetin murakabesinden doğar.

İkinci Derece: Tatlılıkla karışık uyanıklığın kendisini kapladığı nefeslerin gidişatı esnasında aldanmaktan korkmaktır⁸⁵.

Afıfuddin et-Tilmisânî bu dereceyi şöyle söyleyerek açıklar⁸⁶: Bir kimsede gafletsiz bir uyanıklık meydana gelir ve hayatı bu uyanıklık içinde devam eder, bu halî güzel bulur böyle bir uyanıklıkta bulunmak güzeldir, hoştur. İşte bu

⁷⁹ a.e. I, 566.

⁸⁰ *Medâricü’s-Sâlikîn*, I, 566,567.

⁸¹ *Medâricü’s-Sâlikîn*, I, 567.

⁸² a.e. I, 567.

⁸³ a.e. I, 567.

⁸⁴ *Menâzihu’s-Sâirîn*, I, 124.

⁸⁵ *Menâzihu’s-Sâirîn*, I, 124.

⁸⁶ a.e. I, 124.

makamda bulunan kişi aldanma korkusuyla karşılaşır, bu tadın kendisinden alınmasından endişe eder.

Üçüncü Derece: Havasların derecesidir. Havas makamında olan kimselerde korkunun vahşeti değil, sadece yüceliğin heybeti vardır. Bu derece, havfin işaret olunan derecelerinin en son noktasıdır⁸⁷.

Bu dereceyi açıklama sadedinde İbn Kayyim şunları söyler: “Havfin vahşeti ancak ayrılmak ve kötülük yapmakla meydana gelir. Bu havas makamında olan kimseler Allah Tealaya ulaşan vuslat ehli dirler. Allah da onlara yönelme ve onları sevme sıfatıyla onlarla beraberdir. Bu durum ise Allah’ın celal sıfatının heybetine zıttır. Zira celal sıfatının heybeti Allah’ın zat ve sıfatlarıyla alakalıdır. Kul, Allah’ı daha iyi tanıyıp ona daha yakın oldukça Allah’ın heybeti ve yüceliği kalbinde daha da büyür. Dolayısıyla bu derece, avamın korku derecesinden daha yüksektir⁸⁸. Bir kısım alimler yücelik ile korkuyu birbirinden ayırırken şöyle demişlerdir⁸⁹:

“Onu özlüyorum, o görüldüğünde yüceliğinden başımı eğip susarım. Korkudan değil, aksine ona saygı ve onun güzelliğini korumak için.”

Yine havf ve haşyetle ilgili bir diğer kavram recâdır (). Çünkü o da korku manasına gelir. Haşyet de recâ manasına gelir⁹⁰.

Ferrâ, “...Kaldı ki siz Allah’tan onların ümit edemeyecekleri birçok şeyleri umuyorsunuz.” (Nisâ, 4/104) ayetini tefsirinde bir kısım müfessirlerin ’nin ‘korkuyorsunuz’ manasına geldiğini söylediklerini belirtir. Biz havfin recâ manasına geldiğini kendisiyle ancak inkâr manası kastedildiğinde gördük. Hal böyle olunca havf, ümit ve korku yönüyle olur. Recâ da aynı şekilde korku ve ümit yönüyledir. Allah Teala’nın şu sözlerinde durum böyledir: “İman edenlere söyle ki: Allah’ın ceza günlerinin gelip çatacağını *beklemeyenlerin ezalarına* aldırış etmesinler, kusurlarını bağışlasınlar” (Casiye, 45/14) bu ayette Allah’ın ceza günlerinden korkmayanlar demektir; aynı şekilde: “Neden acaba siz, Allah’a azameti *yakıştırmıyor*, onun büyüklüğünü kabul etmiyorsunuz ki?” (Nuh, 71/13)

⁸⁷ a.e. I, 125; *Medâricu’s-Sâlikîn*, I, 569.

⁸⁸ *Medâricu’s-Sâlikîn*, I, 569.

⁸⁹ *Menâzilü’s-Sâirîn*, I, 125.

⁹⁰ *Lisânu’l-Arab*, maddeleri.

‘Allah’ın azameti sebebiyle niçin ondan korkmuyorsunuz?’ demektir. Bu mana Hicaz lügatine göredir. Râciz şöyle der:

“Seni himaye eden kimseyle buluştuğunda, yedi kişiyle mi yoksa bir kişiyle mi karşılaştığın konusunda endişe etmezsin.”

El-Hendelî bir beytinde şöyle söyler:

“Onu arı soktuğunda onun sokmasını beklemiyordu. Bal çıkaranlar kovanda arılara uyum gösteremediler, onlara aykırı davrandılar.”

demeyi isterken demek; demeyi isterken demek uygun değildir⁹¹.

İbn Kayyim recânın (ümidin) faydalarını ve onu havftan ayıran özelliklerini arz eder. Bunlardan bir tanesi şudur: Recâ, insanın Allah’a yürüyüşünde onu yönlendirir. Yolculuğunu rahatlatır, onu teşvik eder, yola ısrarla devam etmeye sevk eder. Eğer recâ olmasaydı hiç kimse ilerleyemezdi. Korku tek başına kulu harekete geçiremez. Onu ancak sevgi harekete geçirir. Korku kulu rahatsız eder, recâ ise onu teşvik eder⁹².

Yine⁹³: “Korku recâyı, recâ da korkuyu gerektirir. Zira her ümit eden korkar, her korkan da ümit eder. Bu sebeple korkunun meydana gelmesinin güzel olduğu yerde ümidin de meydana gelmesi güzel olur” der.

Korku ve ümidin birbirini gerektirdiğinin ispatı için şöyle denebilir: Her ümit eden ümit ettiği şeyi kaybetmekten korkar. Ümitsiz korku, ye’s ve cesaretini yitirmektir.

İşfâk ():

İşfâk bir şeyde incelik, zayıflık kökünden alınmıştır.

İbn Faris şöyle söyler⁹⁴: “Şîn (), fâ (), kâf () harfleri bir şeydeki incelik ve zayıflığa delalet eden tek bir asıldır. Sonra bu kökten türetilerek “zayıf düştüğümde, ihtiyatlı olduğumda ‘ ’ denmesi bundandır”. Belki bu

⁹¹ Bkz. El-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I, 286; *Lisânu'l-Arab*, maddesi ile karşılaştırınız.

⁹² *Medâricü's-Sâlikîn*, II, 55.

⁹³ a.e. II, 55-56; diğer faydaları için bkz. II, 54-56.

⁹⁴ *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, II, 197.

manada denilebilir. Dilcilerin çoğu: Sadece veya denileceğini söylerler.

" " "Aile fertleri erzak hususunda cimri davrandılar." Sözüne gelince burada cimri oldular, vermediler, sakındılar manasına gelir.

El-Lisân'da⁹⁵: : Korku manasındadır. yani "senin hakkında endişe etmekteyim, korkmaktayım" dersin. aynı zamanda acıma, şefkât ve başına kötü bir şeyin gelmesinden korkmak manasına da gelir. Bu, nasihatçinin nasihat edilen kişi hakkında korkarak ona nasihat etmesidir*. Sen: "Ona kötü bir şeyin ulaşmasından korktum" dersin. , nasihatın şiddetinden korkmaktır.

Rağıb el-İsfehânî bu kelime hakkında şöyle der⁹⁶: " : korkuyla karışık ilgidir. Zira müşfik kişi () ilgilendiği şeyi sever ve onun başına gelecek şeylerden korkar. Allah Teala: "O müttakiler ...hem de kıyametten o duruşma saatinden korkup titrerler." (Enbiya, 21/49) buyurur.

' ' Min () harfî cerri ile müteaddî (geçişli) yapıldığında korku manası daha açık bir şekilde ortaya çıkar. Fî () harfî cerri ile müteaddî yapıldığında ise ilgilenme manası daha açıktır. Allah Teala**: "Büyük duruşma günü zalimlerin, kendi yaptıkları işlerden bucak bucak uzak durup, korkudan titrediklerini görürsün" (Şûrâ, 42/22); başka bir ayette: "Biz dünyada, ailemizin içinde iken sonumuzdan endişe ederdik" (Tûr, 52/26) buyurur.

tasavvufçulara göre " " "Yalnız sana ibadet eder, yalnız senden medet umarız."ın mertebelerindedir.

İbn Kayyim⁹⁷: İşfâk: İnce bir korkudur. Korkanın merhameti sebebiyle kendisi hakkında korkulan kimse için korkmaktır. Aralarındaki bağ, re'fetin () rahmetle ilişkisi gibidir. Re'fet rahmetin daha zarif ve ince olanıdır.

⁹⁵ *Lisânu'l-Arab*, maddesi.

* Bu normal bir nasihat değildir. Nasihat edilen kimse zor bir durumdadır. Nasihatçi onun bulunduğu bu zor durumdan korkarak nasihat etmektedir. Ateşe yaklaşan bir çocuğa "aman ateşe yaklaşma, ateşe dikkat et" diye yapılan nasihat gibi. (Mütercim)

⁹⁶ *Mu'cemu Müjredâti Elfâzi'l-Kur'an*, s. 270.

** Metinde ayet " " şeklinde yazılmıştır. Fakat bu yazım hatalıdır. Zira belirtilen ayet, Şûrâ, 42/22'de: " "; Şûrâ, 42/18'de: " " şeklindedir. Her iki ayette de kelimesi harf-i cerri ile kullanılmıştır. Biz metinde verildiği gibi Şûrâ suresinin 22. ayetini ele alarak tercüme ettik.

⁹⁷ *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 571.

Bu sebeple Menâzil'in yazarı şöyle söyler: "İşfâk, acıma hissi ile birlikte devamlı tedirgin olmak, ihtiyatlı davranmaktır"⁹⁸.

Herevîye göre işfâk üç derecedir:

Birinci derece⁹⁹: Nefsin inada meyletmesinden korkmaktır. Yani nefsin koşarak arzu ve isyan yoluna gidip, kulluğa karşı çıkmasından, amelin mahvolup yok olmasından korkmaktır. Yani amelinin, Allah'ın: "Onların yaptıkları her işin üzerine varıp, hepsini toz duman edeceğiz" (Furkan, 25/23) ayetindeki amellerden olması hususunda korkar. Bu ameller Allah dışındaki şeyler için, onun emri ve Resulünün (s.a.v.) sünnetine uygun olmaksızın yapılan amellerdir. Aynı şekilde gelecekte amelinin gerek terketmek suretiyle gerekse onu ayıran ve amelini boşa çıkaran günahlar sebebiyle zayi olmasından korkmaktır ki, o ameller zayi olup gider¹⁰⁰.

İkinci Derece¹⁰¹: Bölünmenin karışmasıyla vakit, bir engelin sıkıştırmasıyla kalb, bir sebebin müdahale etmesiyle yakîn hususunda endişe etmektir.

İşfâkın bu derecesini İbn Kayyim şu şekilde tefsir eder¹⁰²: Aziz ve Celil olan Allah'la beraber huzurda bulunmaktan ayıran şeylerin; gerek bir fasıla gerek bir şüphe gerekse bir arzu ve sulûk eden sâlikî alkoyan herhangi bir sebep gibi bir engelin araya girmesiyle kişinin, zamanını kullanma hususunda endişe etmesidir. İbadet eden insanın sebeplerin tümü elinde olan Allah'a güvenmesidir.

Üçüncü Derece¹⁰³: Çalışmasını gururlanmaktan muhafaza eden dikkattir. Bu derece, sahibini yaratılmışlarla münakaşa etmekten alkoyar ve müridi gayretini korumaya sevkeder.

Gurur, rıyanın ameli bozması gibi kişni amelini bozar. Bu sebeple çalışmasını, bu ifsat edici şeyden muhafaza eden tam bir korku ile korkar.

Üçüncü şık iradeyle ilgilidir. Zira gayretin olmaması onu bozar. Bu da eğlence ve oyundur. İşte iradesini ifsat eden bu şeylerden dolayı iradesi için tedirgin olur.

⁹⁸ Bu kişi el-Herevî'dir, *Menâzili's-Sâirîn* kitabının yazarıdır, bu söz kitabının 1. cildinin 127. sayfasındadır.

⁹⁹ *Menâzili's-Sâirîn*, I, 127-128; *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 571.

¹⁰⁰ *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 571.

¹⁰¹ *Menâzili's-Sâirîn*, I, 128.

¹⁰² *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 172.

¹⁰³ *Menâzili's-Sâirîn*, I, 129; *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 573.

Kişinin ameli, ahlâkı ve iradesi doğru olursa onun gidiřati, kalbi ve hali de dosdoğru olur¹⁰⁴.

Böylece takva, vecel, havf, haşyet, recâ, işfâk hakkındaki bu anlatılanlar bağlamında Muhbit olanların halinin, ayet-i kerîmelerde geçtiği gibi - Rablerinden çekinen, onun rahmetini ümit eden, Allah anıldığında kalpleri saygı ile ürperen, razı olmaması hususunda nefislerinden endişe eden, korkan ve saygı ile karışık korku duyan müttakilerden- olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Allah daha iyisini bilir. O kendisinden yardım istenen Müsteân'dır.

¹⁰⁴ *Medâricü's-Sâlikîn*, I, 573.